

**CZESKA I SŁOWACKA TRADYCJA MIĘDZYLITERACKOŚCI
W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEJ KOMPARYTYSTYKI
(ZAŁOŻENIA I ŹRÓDŁA IDEOWE CHRESTOMATII
KONCEPCJA MIĘDZYLITERACKOŚCI W LITERATUROZNAWSTWIE
PORÓWNAWCZYM)¹**

MILOŠ ZELENKA
(Czeskie Budziejowice)

Słowa kluczowe: literatura porównawcza, studia porównawcze, interdyscyplinarność, edukacja, czeski strukturalizm, słowacki strukturalizm, międzyliterackość

Key words: comparative literature, comparative studies, interdisciplinarity, education, Czech structuralism, Slovak structuralism, interliterariness

Ключевые слова: литературная компаративистика, компаративистика, интердисциплинарность, образование, чешский структурализм, словацкий структурализм, межлитературность

Abstract: Miloš Zelenka, CZECH AND SLOVAK TRADITION OF INTERLITERARINESS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY COMPARATIVE STUDIES (ASSUMPTIONS AND IDEOLOGICAL SOURCES OF THE CHRESTOMATHY "THE CONCEPT OF INTERLITERARINESS IN COMPARATIVE LITERATURE"). „PORÓWNANIA” 4/2007, Vol. IV, ISSN 1733-165X, p. 61-69. The author presents a selection of theoretical works on comparative literature and cultural studies. The anthology entitled *The concept of interliterariness in comparative literature* will unite the diachronic survey of the changes undergoing in comparative studies and present the diversity of the contemporary schools and initiatives. The anthology project, that encapsulates the whole 20th century, contains scientific concepts organised according to their approach towards the issue of interliterariness. It is exactly the feature of interliterariness that is exhibited as substantial for modern comparative studies. The anthology includes works of, i.a. P. van Tieghem, D. Ďurišín, M. Žyrmunski, J. Lotman, R. Wellek, S. Bassnet, M. Bakoš, representatives of postcolonial studies, cultural theories of literariness and others. The largest part of the anthology is occupied by research organised into the following units: genealogy, emigrantology, thematology, imagology, feminist studies, literary translation and criticism, eurocentrism studies. The anthology project prepared by M. Zelenka together with the Slovak researcher P. Koprda is the first undertaking of this kind in the Czech Republic and Slovakia.

Резюме: Милош Зеленка, ЧЕШСКАЯ И СЛОВАЦКАЯ ТРАДИЦИЯ МЕЖЛИТЕРАТУРНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ КОМПАРТИВИСТИКИ (ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ И ИДЕЙНЫЕ ИСТОЧНИКИ ХРЕСТОМАТИИ "КОНЦЕПЦИЯ МЕЖЛИТЕРАТУРНОСТИ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ"). „PORÓWNANIA” 4/2007, Vol. IV, ISSN 1733-165X, с. 61-69. Автор излагает концепцию отбора теоретических работ из области литературной и культурной компаративистики. В антологии, озаглавленной *Концепция межлитературности в сравнительном литературоведении*, диахронический разрез изменений, происходящих в компаративистике будет соседствовать с представлением разнообразия современных школ и инициатив. Проект антологии, охватывающей весь двадцатый век, включает научные концепции, упорядоченные с точки зрения их отношения к проблеме межлитературности и будет именно эту черту- межлитературность- экспонировать, как наиболее существенную для современной компаративистики. В антологию, в числе других, войдут работы П. ван Тигема, Д. Дуришина, М. Жирмунского, Ю. Лотмана, Р. Веллека, С. Басснет, М. Бакоша, представителей постколониальных исследований, культурологических теорий литературности и другие. Большую часть антологии займут исследования, расположенные в следующих разделах: генология, эмигрантология, тематология, имагология, феминистические исследования, перевод и литературная критика,

¹ Szkic powstał w ramach grantu nr 1/2232/05 *Koncepcie medziliterárnosti v porovnávej literárnej vede* w komisji VEGA do spraw nauki o sztuce, estetyce i języku.

европоцентристские изыскания. Проект антологии, который М. Зеленка реализует вместе со словацким учёным П. Копрдой, является первым такого рода начинанием в Чехии и Словакии.

Przyspieszenie dynamiki rozwoju współczesnego literaturoznawstwa, odzwierciedlające proces jego wewnętrznego podziału na poszczególne dziedziny, spowodowało naturalne rozszczepienie przedmiotu i metod studiów porównawczych, które „z tematycznych i metodologicznych bloków przesunęły się do roli dyscyplin pogranicznych”² i które w dobie postmodernizmu odsunęły się od kompleksowych systemów teoretycznych oraz poszukiwania nowej idei integrującej. Wspólną cechą wszystkich podejść naukowych, bez względu na indywidualne preferencje, stał się brak zaufania do tradycyjnych tematów komparatystycznych, do „wpływologicznych” badań kontaktów i recepcyjnego uzależnienia poszczególnych literatur narodowych. Jednocześnie powstawała globalna wizja literatury światowej, jako sieci wzajemnego przenikania się dialogów oraz (nie)porozumień, wynikających z konkretnej lektury nieograniczonego krążących artefaktów, pobudzających do intensywniejszego respektowania uniwersalności tego, co indywidualne i tożsamości tego, co różnorodne.

Obecny stan „studiów porównawczych w dyskusji” będzie dokumentować chrestomatia *Koncepcja międzyliterackości w literaturoznawstwie porównawczym* [*Koncepcie medziliterárnosti v porovnávacjej literárnej vede*] (red. Pavol Koprda i Miloš Zelenka), której zawartość oparta jest na dostępnych pokonferencyjnych tomach z kongresów l’Association Internationale de Littérature Comparée (AILC) zjazdów slawistów, analogicznych projektach antologii we Włoszech (grupa robocza Armanda Gnisci i Franca Sinopoli z Rzymu)³ i w Polsce⁴, jak również na tradycji badań międzyliterackości Ďurišina, rozwijanej w Instytucie Literatury

² I. Pospíšil, *Literární věda na rozcestí*. „Host” 1998, nr 2, s. 80.

³ A. Gnisci, F. Sinopoli, *Manuale storico di letteratura comparata*. Meltemi. Roma 1997; *Introduzione alla letteratura comparata*, ed. A. Gnisci, Milano, Milano 1999. Zob. moją recenzję *Komparatistika jako poetika dekolonializace*, „Slovak Review” 2000, nr 2, s. 193-195. Dalej wychodzimy z metodologicznych opracowań, w których nie reprezentuje się jednego określonego, teoretycznego prądu, ale które formułują teorię międzyliterackości z różnych punktów widzenia: C. Guillén, *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*. Barcelona 1985; P. Brunel, C. Pichois, A. M. Rousseau, *Qu’ est-ce que la littérature comparée*. Paris 1983; Z. Konstantinovič, *Vergleichende Literaturwissenschaft*. Bern-Frankfurt am Main 1992; H. D. Pageaux, *La littérature générale et compare*. Paris 1994; P. V. Zima, *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*. Tübingen 1992; *La littérature comparée à l’heure actuelle*. Ed. S. Tötösi de Zepentek, M. V. Dimić, I. Sywenky. Paris 1999; C. Pichois, A. M. Rousseau, *La Littérature comparée*. Paris 1967; S. Jeune, *Littérature comparée. Essai d’orientation*. Minard. Paris 1968; I. Chevrel, *La Littérature comparée*. Paris 1989; H. Dyserinck, *Komparatistik. Eine Einführung*. Bonn 1991.

⁴ *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Ed. H. Janaszek-Ivaničková. Instytut Kultury. Warszawa 1997. Zob. moją rec. *Hranice a křižovatky současné komparatistiky. Stav a perspektivy*, „Slavia” 1998, nr 4, s. 491-500.

Światowej Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie⁵. Chrestomatia przedstawi przegląd teorii międzyliterackości w XX wieku, szczególnie zaś metodologiczne i historyczne kształtowanie się teorii po opublikowaniu kluczowych monografii komparatystycznych ubiegłego wieku: *Littérature comparée* Paula Van Tieghema (1931) i *Problémy literárnej komparatistiky* (1967) Dionýza Ďurišina. Wybór tekstów będzie uwzględniać potrzeby kształcenia przyszłych nauczycieli literatury i uzupełni czeskie oraz słowackie programy wyższych studiów filologicznych (wciąż popularna *Literární komparatistika* Josefa Hrabáka została wydana jeszcze w roku 1976, a w dodatku czeskiej i słowackiej humanistyce nadal brakuje teoretycznoliterackiej antologii z zakresu literaturoznawstwa porównawczego). Zbiór powinien stanowić podstawę ogólniejszej refleksji nad istotą, granicami i sensem światowej, słowiańskiej i niesłowiańskiej komparatystyki zarówno z punktu widzenia metodologicznego rozwoju ogólnej teorii literatury, jak i w kontekście przemian politycznych oraz kulturalnych. Chrestomatia unowocześni system kategorii w teorii międzyliterackości stworzony przez Ďurišina i jego kontynuatorów, jak również udowodni, że międzyliterackość jest częścią historii literatury. Przedstawienie międzyliterackich prawidłowości rozwojowych powinno zatem określić ich rolę w ogólnym rozwoju literatury światowej – rozumianej jako całość. Całość ta stanowi obligatoryjne założenie metodologiczne, ponieważ, pomimo procesów dyferencyjnych, literatura odgrywa dla człowieka zawsze niezmienną rolę. W ujęciu Ďurišina, badania międzyliterackie nie zmierzają do określenia estetycznych i indywidualnych wartości konkretnego dzieła, ale: „międzyliterackość jest spadkobierczynią strukturalizmu, zatem estetyka jest dla niej ważna do tego stopnia, w jakim można przypisać piękno (funkcję, normę, wartość estetyczną) strukturze (poszczególnym etapom rozwoju)”⁶. Międzyliterackość zatem powstaje w procesie interpretacji, istnieje jednak w postaci historycznej struktury rozwojowej, którą można antycypować w każdym elemencie procesu literackiego.

Redaktorzy antologii, rozważając jej założenia ideowe i kompozycyjne, byli świadomi dwóch możliwych rozwiązań. Pierwszym z nich jest całościowa integralna prezentacja rozwoju dyscypliny, ze szczególnym uwzględnieniem przemian w określaniu przedmiotu badań i metod literaturoznawstwa porównawczego. Teorie międzyliterackości przy takim założeniu byłyby sformułowane jako teorie systematyczne, tj. zostałyby uchwycone w diachronicznej postaci

⁵ D. Ďurišin, *Čo je svetová literatúra?* Bratislava 1992. Tegoż, *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava 1995; D. Ďurišin, A. Gnisci, *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria*. Roma 2000; *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie*. Ed. J. Koška, P. Koprda. Bratislava 2000; *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločstiev*. Ed. P. Koprda. Nitra 2000.

⁶ P. Koprda, *Medziliterárny proces IV. Slavica*. Nitra 2003, s. 70.

procesu międzyliterackiego. Ten z kolei byłby operatywny w historycznoliterackiej praktyce literatur narodowych i grup międzyliterackich. Z tego punktu widzenia antologia miałaby „ocalający”, przeglądowy charakter, dążący do centralnego ulokowania czeskiej i słowackiej tradycji badań międzyliterackich, która, oparta na korzeniach czeskiej slawistyki i rosyjskiej szkoły formalnej, przybrała w okresie międzywojennym charakter strukturalistyczny (pomimo różnorodności wykorzystania przez Mukařovskiego, Welleka i Wollmana strukturalizmu w badaniach literackich)⁷. Czeska szkoła komparatystyki literackiej, jak nazywa ją np. Slavomír Wollman w monografii pod tym samym tytułem⁸, od początku XX wieku na przestrzeni kilku generacji rozwijała linię filologiczną i historycznokulturową, która w latach 30. zmierzyła się ze strukturalno-funkcjonalistycznym podejściem Praskiego Koła Lingwistycznego. Paradoksem jest, iż najwybitniejszy czeski strukturalista, Jan Mukařovský, który sformułował swą estetykę strukturalną wyłącznie na podstawie interpretacji utworów czeskich, z dystansem podchodził do rozwoju metody porównawczej i komparatystyki literackiej. Traktował literaturę narodową jako zamknięty immanentny system, w który przenikają elementy innych systemów w sposób przypadkowy i mało znaczący. Komparatystykę jako dyscyplinę samodzielną, z własnym przedmiotem badań i autochtonicznymi metodami, uznał Mukařovský dopiero pod koniec lat 60. ubiegłego wieku w studium *K dnešnému stavu a výkladům srovnávací vědy literární* (O obecnym stanie i rozumieniu literaturoznawstwa porównawczego)⁹, przyznał temu obszarowi badań literackich pewne uzasadnienie. Idealnym ucieleśnieniem literaturoznawczego połączenia praskiego strukturalizmu, neoidealizmu (Wilhelm Dilthey) i husserlowsko-ingardenowskiej fenomenologii był inny członek Praskiego Koła Lingwistycznego, René Wellek – jego metodologiczna integralność znalazła odzwierciedlenie w jego słynnej *Theory of Literature* (1949, wspólnie z Austinem Warrenem) w monumentalnym projekcie *A History of Modern Criticism 1750-1950. I-VIII*. (1955-1992). Podobnie Frank Wollman wychodził od funkcjonalizmu i fenomenologicznego rozumienia formy, przy czym jego rozumienie eidologii oznaczało badanie gatunku i rodzaju literackiego z punktu widzenia formy, z uwzględnieniem genetycznych wpływów i analogii typologicznych.

Słowacka komparatystyka XX wieku, którą serbski badacz, Zoran Konstantinović uznał za samodzielną szkołę, należącą do najważniejszych w skali światowej wraz z amerykańską, rosyjską, francuską i niemiecką¹⁰, wyrastając z czeskich korzeni i wspólnego kontekstu czesko-słowackiego, w trakcie rozwoju oddaliła się od tego źródła w stronę poszukiwania nowych impulsów hermeneutycznych i komunikacyjnych. Jeśli Mikuláš Bakoš wykorzystywał do swojej teorii międzyliterackości poetykę historyczną, mianowicie koncepcję historycznie uwarunkowanego stylu jako podstawy nawiązywania międzyliterackiego, to Dionýz Ďurišin wzbogacił tę koncepcję o kwestię recepcji, stosowanej wobec grup i procesów międzyliterackich. Bakoš czerpał z fenomenologii literaturoznawczej (Roman Ingarden), z technologicznych szkół

⁷ Zob. mój art. *Češka in slovaška literarna komparativistika – stanje in doseški (od Welleka in Wollmana k Ďurišinovi)*. „Primerjalna književnost” 2005, nr 2, s. 1-15.

⁸ Zob. S. Wollman, *Česká škola literární komparatistiky (Tradice, problémy, přínos)*, Praha 1989.

⁹ J. Mukařovský, *K dnešnému stavu a výkladům srovnávací vědy literární*. „Impuls” 1967, nr 10, s. 724-726.

¹⁰ Z. Konstantinović, *Vergleichende Literaturwissenschaft*. Bern – Frankfurt am Main 1998.

(formalizm rosyjski), później także z neopozytywizmu wiedeńskiego. Z kolei Ďurišin inspirował się nowoczesną semiotyką, hermeneutyką i metodami matematycznymi, a poprzez wypracowanie nowej terminologii i systematyki spróbował zastąpić ówczesne literaturoznawstwo teorią międzyliterackości i międzydyscyplinarnym badaniem literatury światowej, przekraczającym granice literaturoznawstwa w kierunku politologii, etnologii, geografii kulturowej i slawistycznych studiów terytorialnych.

Podczas gdy w „historycznej” postaci wybór tekstów zostałby dobrany tak, by zastąpił wstępne studium i wyznaczył linię rozwoju od W. M. Żyrmunskiego, czeskiego strukturalizmu (F. Wollman) i słowackiej szkoły międzyliterackości (M. Bakoš, D. Ďurišin i in.) w kierunku rozpowszechnienia tej tradycji na Zachodzie i w Azji (Japonia, Chiny, Korea), drugie rozwiązanie kompozycyjnego układu chrestomatii mogłoby synchronicznie przedstawić „wewnętrzny” podział międzyliterackości według poszczególnych przedmiotów badań (np. teoria procesu międzyliterackiego, studia Zachód-Wschód, literatura postkolonialna, genologia, tematologia itd.). Wstępne studium takiej pracy byłoby uzupełnione o przeglądy dotyczące poszczególnych obszarów badań międzyliterackich, łącznie z krótkimi portretami i odpowiednią bibliografią.

Redaktorzy zdecydowali się ostatecznie na „pragmatyczny” kompromis: zaprezentowanie etapów i prawidłowości rozwoju teorii międzyliterackich, jak również przedstawienie wewnętrznego podziału dyscypliny na poszczególne obszary badawcze, pokazując uczonych o różnorodnych przekonaniach naukowych, posługujących się różnymi metodami, wywodzących się z różnych szkół i regionów geograficznych całego świata. Autorzy tych tekstów brali udział w slawistycznych zjazdach (odbywających się od 1929 r.), jak również w działalności AILC (założonej w latach 1954-55 w Oksfordzie i Wenecji) i w wybitny sposób zaznaczyli swą obecność. Przenikanie się diachronicznego i synchronicznego podejścia powoduje, że w tematycznych rozdziałach kilkakrotnie może się pojawić kilka tekstów tego samego autora. Pierwszeństwo będą miały teksty teoretyczne, koncepcyjne metodologicznie, które omawiają dany przedmiot badań, tj. kwestie tematu, metod i definiowania sensu studiów porównawczych. Wstępny projekt kompozycji antologii powinien obejmować takie tematy, jak:

1. Przedtieghemowska francuska hegemonia i formalizm (F. Baldensperger, B. Tomaszewski i in.).
2. Początek „klasycznego” ustanowienia kwestii międzyliterackości (P. Van Tieghem).
3. Rozwój pod wpływem systematyki Van Tieghema (F. Neri, F. Wollman, A. Ocvirk i in.).
4. Krytyka Van Tieghema i teorie komparatystyczne René Welleka (R. Wellek, R. Etiemble, H. H. Remak, U. Weisstein i in.).
5. Poetyka historyczna (A. N. Weselowskij, W. M. Żyrmunski, M. Bakoš i in.).
6. Międzyliterackość jako metodologia historii literatury (D. Ďurišin, B. Croce, F. Sinopoli, J. M. Moura i in.).
7. Teoria procesu międzyliterackiego (D. Ďurišin, V. M. Żyrmunski, Z. Konstantinović, H. R. Jauss i in.).
8. Szkoła amerykańska (R. Wellek, C. Bernheimer, G. Greene, H. Levin, D. Perkins i in.).
9. Literatura światowa jako pojęcie i kategoria procesu międzyliterackiego (F. Wollman, J.

Mukařovský, D. Ďurišin, C. Guillén i in.).

10. Metodologiczne podstawy międzyliterackości – międzyliterackość jako ogólna metodologia (J. M. Łotman, F. Sinopoli i in.).

11. Dzieje publikacji o literaturze porównawczej – dzieje międzyliterackości jako metody historii literatury (A. Cammarota, C. Pichois, A. M. Rousseau, D. Souiller, W. Trubecki i in.).

12. Teoria a historia slawistyki jako międzyliterackiej dyscypliny naukowej (F. Wollman, P. Karagozow, M. Bakoř, Z. Kováč, R. Picchio, E. Georgiew i in.).

13. *Cultural Studies* (Literackie badania kultury) (D. Perkins, P. V. Zima i in.).

14. Międzykulturowe teorie międzyliterackości (E. Miner, C. Bernheimer, D. Ďurišin, D. Fokkema, E. Kushner i in.).

15. Badania kolonialne i postkolonialne (B. Anderson, S. Bassnett, E. Said, W. Soyinka, A. Césaire, E. Glissant, A. Gnisci, H. J. Bhabha, G. Spivak i in.).

16. Szkoła latynoamerykańska (R. F. Retamar, T. Franco-Carvalho, B. Matamoro, P. d'Alemand i in.).

Samodzielną i objętościowo największą część stanowi następny temat, zawierający podrozdziały:

17. Podział międzyliterackości według kategorii procesu literackiego:

a) międzyliterackość jako nauka międzydyscyplinarna – literatura i dziedziny sztuki (U. Weisstein, C. S. Brown i in.),

b) genologia (M. Clement, J. Hvičř, D. Suvin i in.),

c) emigrantologia (L. Suchanek i in.),

d) tematologia (B. Croce, W. Sollors, H. Levin, P. Brunel i in.),

e) imagologia (H. Dyserinck, D. H. Pageaux, K. U. Syndram i in.),

f) literackie zapiski z podróży (P. Fassano i in.),

g) badania feministyczne: Gender Studies w literaturoznawstwie porównawczym (M. R. Higonet i in.),

h) przekład i krytyka literacka: ich pozycja w procesie literackim (S. Neergard, B. Croce, C. Pavese i in.),

i) europocentryzm i jego korzenie (M. J. Valdes, A. Marino, M. Youssef, M. Tortorici, D. Baldini, B. Bakula i in.).

Wymienione teksty, bez względu na podejście geograficzne i narodowościowe pochodzenie oraz moment powstania, odzwierciedlają pluralizm i ideową polifonię współczesnego literaturoznawstwa porównawczego, które oscyluje pomiędzy ujęciem węższym (filologicznym) a szerszym, kulturowo-historycznym (terytorialnym), tworząc po drodze formy przenikające się¹¹. Pierwsza koncepcja wywodzi się z tradycyjnego definiowania komparatystyki, traktującego ją jako integralną dyscyplinę historii literatury, która realizowana jest na obszarze stosunków w kontekście ponadnarodowym i której jądrem jest poetyka historyczna w ujęciu diachronicznym oraz synchronicznym. Przeważnie jednak przyjmuje się, że klasyczna

¹¹ H. Janaszek-Ivaničková, *O ambiwalencjach współczesnej komparatystyki literackiej*. „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 1, s. 333-341.

komparatystyka, bez względu na specyfikę swej metodologii, stanowi autonomiczną dyscyplinę z jednoznacznie wyznaczoną problematyką, granicząc z teorią i historią literatury, które zajmują się międzynarodowymi stosunkami literackimi, szczególnie porównywaniem dzieł literatur narodowych. Druga koncepcja celowo odrzuca tradycyjne zadania i tożsamość komparatystyki, zastępując je „komparowaniem”, tj. specyficznym sposobem czytania i interpretacji. Literaturoznawstwo porównawcze w takim ujęciu pojmowane jest jako forma dialogu, zmierzającego do zrozumienia własnej tożsamości kulturowej, a zarazem i odrębności. Ze względu na zmienny przedmiot i różnorodne metody badań nie funkcjonuje ono zatem jako samodzielna dyscyplina naukowa. Raczej w sposób swobodny wyznacza się aksjologiczne granice krytycznych refleksji, przy czym zasada „komparowania” zarysowuje się na horyzoncie rozmaitych ciągów i paradygmatów kulturowych, a terminologia pozostaje w sferze regulatywnych idei.

W perspektywie ostatnich kongresów AILC komparatystyka staje się ofensywną, „agresywną” dyscypliną, resp. dziedziną, która się proklamuje jako, alternatywna teoria literatury¹². Mikroskopijny demontaż dotąd popularnych tematów jest równoważony apelowaniem o nową „uniwersalność”, wieńczącym przemianę metodologiczne, za sprawą których literaturoznawstwo porównawcze przybiera charakter „literatury absolutnej”, przekraczającej granice metodologiczne, tematyczne, geograficzne i narodowościowo oraz poszerzającej horyzonty. Współczesny stan „*studiów porównawczych w dyskusji*”, zmierzających do adekwatnego dorównania świadomości multikulturowego świata, wyraźnie sygnalizuje, że za wizją linearnego rozwoju metodologii literaturoznawczej kryje się paralelny – czasem chaotyczny – rozwój licznych semantycznych napięć; nic nie zostaje zapomniane i mechanicznie zastąpione nowym, poszczególne wnioski wzajemnie się eliminują, piętrzą i przenikają. Zresztą „postęp” czy kierunek rozwoju w komparatystyce nie jest na ogół dany poprzez generowanie dotąd nieznanymi kategoriami, dochodzi raczej do rekonstrukcji i przedefiniowania funkcji obecnych terminów, nabywających w nietradycyjnych kontekstach nowego znaczenia. Z powyższych przyczyn zgłoszona chrestomatia *Koncepcja międzyliterackości w literaturoznawstwie porównawczym* nie dąży do typologicznego przeglądu trendów rozwoju lub pełnej klasyfikacji metod, a stara się w sposób skrótowy, do pewnego stopnia schematyczny, zarysować niektóre ważniejsze momenty rozwoju teorii międzyliterackości na obszarze zarówno słowiańskim, jak i poza nim. Mile widziane będą zatem przez redaktorów wszelkie uwagi na temat koncepcji antologii.

Tematyczny i kompozycyjny plan antologii ukazuje, iż jej zasadniczą część (dwie trzecie objętości) będzie stanowić okres ostatnich czterdziestu lat, symbolicznie rozpoczynający się wydaniem pierwszej teoretycznej monografii słowackiego komparatysty, Ďurišina *Problémy literárnej komparatistiky* (1967). W latach 60. komparatystyka odzwierciedlała opozycję dwóch podejść teoretycznoliterackich: z jednej strony o zacięciu antropologicznym, z drugiej zaś zorientowanego immanentnie, ergocentrycznie. Natomiast w latach 70. i 80., za sprawą inicjatywy badaczy z tzw. małych, najczęściej słowiańskich państw, na pierwszy plan wysuwa się

¹² Ibidem.

kwestia swego rodzaju unowocześnionej „wpływologii”, krytykującej mechaniczne porównywanie motywów i tematów, jednokierunkowy wpływ literatur „bardziej” rozwiniętych na „mniej” rozwinięte. Wpływ estetyki recepcji prowadził w latach 90. do porównawczego badania literatury poprzez konkretyzacje czytelnicze oraz do wypracowania komparatywnej typologii form ekspresji artystycznej. Przełom wieków przyniósł zaś bardziej intensywne wykorzystanie hermeneutyki i teorii intertekstualności. W tym ujęciu komparatystyka stała się kompleksowym, samodzielnie modelowanym sposobem widzenia świata, specyficzną diasofią, która znajduje się „na przecięciu kilku polimorficznych i niezależnych lokusów literatury i kultury”¹³. Jednocześnie komparatystyka nie wyzbywa się swego strukturalnego (morfologicznego) punktu wyjścia. [...]: odkrywania istnienia i przemian artystycznych form poszukiwania momentu powstania i rozwoju formy jako unikalnej struktury w procesie konstytuowania artefaktu i w trakcie procesu artystycznego.

Oczywistym jest, iż nowoczesna komparatystyka w tym okresie rozwijała się od badania międzyliterackich zbieżności i zależności recepcyjnych poszczególnych literatur narodowych poprzez studia łączące kierunki, między którymi zachodzą porównywane zjawiska, aż do tzw. badań transkulturowych, tj. do antropologii kulturowej i krytyki kulturologicznej. W dobie badań poststrukturalnych można wyróżnić [...] dwie linie rozwoju, rywalizujące wzajemnie, a zarazem komplementarnie połączone: komparatystykę zorientowaną intertekstualnie i kulturowo-analitycznie¹⁴. Pierwsza z nich operuje zagadnieniem dialogizmu i zmodernizowanej estetyki recepcji, stawia na pierwszym miejscu akt interpretacji (inter)tekstu, analizując w nim mechanizmy transformacji i immanentne zależności strukturalne. Druga zaś łączy analizę tekstu z badaniem dialogu międzykulturowego, multikulturalizmu i filozofii kultury, przeważnie za pośrednictwem impulsów hermeneutycznych, które w różnym stopniu determinują nowe propozycje teoretyczne (Gender Studies, Cultural Studies, imagologia, emigrantologia, krytyka postkolonialna itd.). Hermeneutyka w komparatystyce podkreśla wzajemność [...], omawiając procesy i mechanizmy wymiany tekstów pisemnych i przekazów ustnych między kulturami, a w obrębie ich oddziaływania wyjaśnieniem wzajemnej różnorodności i „kreolizacji”. Korzeni tej linii można doszukiwać się w metodologii Michaiła Bachtina, który wprowadził do literaturoznawstwa porównawczego zasady dialogizmu, koegzystencji i kontaktu jako fenomenów charakterystycznych dla ludzkiej egzystencji.

Warto jednak podkreślić, że ostatnie kongresy AILC relatywizowały stabilną i wieloletnią tradycję literaturoznawstwa porównawczego oraz złagodziły opozycję pomiędzy obiema liniami: zorientowanymi intertekstualnie bądź kulturowo-analitycznie. Badacze mówią o nowych intertekstualnych i transkulturowych studiach, które zamiast komparatystyki, wyznaczonej instytucjonalnie jako kierunek uniwersytecki, określony przez obiekt i metody badań, wolą raczej „komparowanie” jako pewien typ działalności intelektualnej, która w procesie wzajemnej komunikacji świadomie łączy poszczególne obszary wiedzy, reagując na wciąż

¹³ V. Strada, *Čitať i sraňnivať*, w: *Sbornik statej k 70-letiju prof. Ju. M. Lodmana*. Tartu University Press. Tartu 1992, s. 523 [Tłumaczenie cytatu na podstawie tekstu M. Z. – przyp. tłum.]

¹⁴ E. Šeleva, *Metod i prošetka (Komparativistikata denes)*, w: *Kníževni kontekst. Sporedbeni kníževni istraživanje*. Skopje 1999, s. 21-30.

aktualne pytanie o wzajemny stosunek pomiędzy chaosem a strukturą, różnorodnością a uniwersalizmem czy globalizacją. Intertekstualność wzbogaciła komparatystykę o nowe obszary filozoficzne, tj. efektywnie połączyła studia porównawcze z badaniem historii idei, instytucji kultury i mentalności społecznych, wykorzystując osiągnięcia nowoczesnej tekstologii, manuskryptologii i tematologii narracji. Komparatystyka intertekstualna rozumiana jest jako badanie terminologicznej i semantycznej konkretyzacji poszczególnych sposobów połączenia i wzajemnego oddziaływania tekstów: intertekstualność oznacza nie tylko stosunek tekstu do konkretnego pre-tekstu, ale także stosunek tekstów do inwariantnej grupy tekstów, uogólnionej w rodzajach i gatunkach literackich, mitach i symbolach, a zatem tekstocentryczne relacje, na które bezpośredni wpływ mają np. retoryczne bądź filozoficzno-ideologiczne systemy. Intertekstualność stanowi więc zróżnicowany i niekończący się proces komunikacji międzyliterackiej, implikujący nieustannie nowe akty komunikacji i przedstawiający metaforycznie wielowarstwową replikę w dialogu. Koncepcja intertekstualności, ewidentnie zainspirowana przez strukturalistycznie zorientowaną narratologię Genetta, ożywia dawny dylemat klasycznej komparatystyki, czy należy porównywać tylko zjawiska literackie w obrębie poetyki historycznej bądź opisowej, czy też przybliżyć komparatystykę do historii literatury i nie wykluczać z niej porównywania artefaktu literackiego z rzeczywistością pozaliteracką, tj. podejmować temat dyskursu, stosunku tekstów do historii i kontekstów społecznych, ujmując rzecz semiotycznie – zadawać sobie pytanie o miejsce i funkcję tekstu w systemie danej kultury.

Redaktorzy są przekonani, iż antologia przynajmniej częściowo uzupełni *vakuum* metodologiczne: będzie unowocześnieniem czeskich i słowackich programów studiów wyższych w zakresie kształcenia filologicznego, a zarazem stanie się źródłem inspiracji dla praktyki badawczej, która coraz częściej przekracza granice literatury narodowej. Jako kompetentny przewodnik zaproponuje także dostateczny wgląd w złożony labirynt współczesnej, na razie słabo znanej, światowej komparatystyki. Szczególnie teksty opublikowane w ostatnich dwudziestu latach pokazują, iż w komparatystyce dochodzą do kresu zmiany metodologiczne, rozpoczęte na przełomie lat 60. i 70.: definitywne odejście od formalistyczno-strukturalnych teorii na rzecz badań intertekstualnych i kulturologicznych. Otwarcie się komparatystyki na nowe impulsy łączy się z obawą, czy studiom porównawczym uda się zachować filologiczne podejście do konkretnego tekstu. Jednak połączenie studiów terytorialnych i tradycyjnej filologii może pomóc w dokładniejszym określeniu i rozumieniu aktualnego przełomowego okresu dziejów, z punktu widzenia kultury i etyki. Niepewność przedmiotu i metodologii badawczej stanowi drogę od ściśle ontologicznego ujęcia do epistemologicznej definicji komparatystyki, wszak porównywanie jest fundamentalną zasadą każdej operacji myślowej. O ile zrozumiemy współczesną komparatystykę jako „pangramatologię” nauk humanistycznych, połączonych zasadą „komparowania” czyli działalności intelektualnej, jej metody i cele będą spoczywać w poszukiwaniu globalnego języka wzajemności¹⁵.

Przełożyły Lenka Vítová, Martyna Lemańczyk

¹⁵ Szczegółowo o tendencjach nowoczesnej komparatystyki zob. mój artykuł *Hranice a křižovatky současné slovanské i neslovanské komparatistiky*, W: Miloš Zelenka, *Literární věda a slavistika*. Praha 2002, s. 34-58.